

SPECTACOLUL
FILOZOFIEI

Dana Jalobeanu a studiat fizica și filozofia, și-a dat doctoratul în filozofia științei și s-a specializat, apoi, în istoria modernității timpurii. Predă la Facultatea de Filozofie a Universității din București. Este interesată în special de originile renaștentiste ale științei experimentale și de modul în care au fost receptate în modernitate tradiții clasice precum stoicismul sau platonismul. A studiat curentul neostoic în atmosfera cu totul specială de la Warburg Institute și a devenit pe această cale pasionată de filozofia lui Seneca. A tradus și editat din scrierile lui Francis Bacon. A publicat două cărți, *Inventarea modernității* (2006) și *The Art of Experimental Natural History: Francis Bacon in Context* (2015), și a editat *The Cambridge History of Philosophy of the Scientific Revolution* (2022) și *Encyclopedia of Early Modern Philosophy and the Sciences* (2022). În paralel cu activitatea de cercetare a făcut jurnalism de știință pentru BBC World Service (Secția română) și jurnalism cultural. În timpul liber realizează „Cafeneaua filozofică“, un proiect care urmărește să aducă filozofia în viața cetății.

DANA JALOBEANU

SPECTACOLUL
FILOZOFIEI

Cum citim
Scrisorile lui Seneca?

 HUMANITAS
BUCUREȘTI

Redactor: Grigore Vida
Coperta: Ioana Nedelcu
Tehnoredactor: Manuela Măxineanu
Corector: Mariana Pascaru
DTP: Dragoș Dumitrescu, Veronica Dinu

Tipărit la Master Print Super Offset

© HUMANITAS, 2022

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
Jalobeanu, Dana
Spectacolul filozofiei: cum citim Scrisorile lui Seneca? /
Dana Jalobeanu. – București: Humanitas, 2022
ISBN 978-973-50-7745-7

I

EDITURA HUMANITAS
Piața Presei Libere 1, 013701 București, România
tel. 021.408.83.50, fax 021.408.83.51
www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro
Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro
Comenzi telefonice: 0723.684.194

CUPRINS

Introducere: <i>Scrisorile</i> lui Seneca între filozofie și literatură . . .	11
Text și context	13
Proiectul filozofic	15
Un nou gen literar	18
Prejudecăți și capcane	20
<i>Dramatis personae</i>	24
Școala înțelepciunii	27
 <i>Notă despre edițiile și traducerile folosite</i>	 33
 CARTEA I	 35
1. Provocarea: „a te lua în stăpânire“	36
2. Exercițiul lecturii, dialogul, „textul viu“	39
3. A trăi la lumina zilei	42
4. Despre bucuria de a gândi cu mintea ta	43
5. Exerciții de demascare	46
6. Transfigurarea înțelegerii și orizontul prieteniei	49
7. Despre boală și molipsire	52
8. Câteva leacuri pentru minte	53
9. Despre prietenie	56
10. Despre pericolele singurătății	58
11. A trăi sub ochii altuia: un exercițiu de imaginație	59
12. Despre bătrânețe	61
 CARTEA A II-A	 64
13. Exerciții de disciplinare a fricii	64
14. Despre prudență	67

15. Despre gimnastica minții	69
16. Exercițiul filozofiei	70
17. Urgența exercițiului filozofic	71
18. Exercițiu de imaginație: Încearcă să trăiești câteva zile ca un om sărac	72
19. Un exercițiu de dezvăluire	74
20. A fi egal cu sine	79
21. Filozofie și poezie: despre nemurire	81
 CARTEA A III-A	 84
22. Despre tendința de a amâna pe mâine	85
23. Învăță să te bucuri	86
24. Exercițiul <i>praemeditatio malorum</i>	90
25. Cum ne educăm prietenii	93
26. Exercițiu de naturalizare a morții	94
27. Un solilocviu (aproape modern)	97
28. Despre cum te duci peste tot cu tine	99
29. Despre selectivitatea remediilor	102
 CARTEA A IV-A	 105
30. Exercițiu de observare a morții	106
31. Despre „a deveni asemenea zeului“	109
32. Ce ne stă în cale?	111
33. Despre exercițiul lecturii	112
34. A făuri un prieten (I): maestrul-prieten	114
35. A făuri un prieten (II): discipolul iubitor	115
36. A făuri un prieten (III): discipolul devine la rândul lui prietenul altora	117
37. În posesia rațiunii	118
38. Cum exersăm rațiunea?	120
39. Un exercițiu de emulație	121
40. Filozofie și retorică	122
41. Din nou despre zeul interior	124
 CARTEA A V-A	 126
42. Cum socotim valoarea lucrurilor?	126
43. Despre secrete și rolul pedagogic al „celor mulți“	127
44. Despre familia filozofilor	128

45. Despre pervertirea limbajului și folosirea cuvintelor	129
46. Câțiva termeni tehnici	131
47. Despre sclavie	132
48. Filozoful și umanitatea	134
49. Sub asediul timpului	137
50. Despre îndreptarea minții	139
51. Să ne construim un refugiu	141
52. Cele trei categorii de oameni	144

CARTEA A VI-A 146

53. A te dedica filozofiei	147
54. Exerciții de „a pleca de bună voie“	149
55. Reflecții pe marginea unor impresii de călătorie	150
56. Un exercițiu de tipul „a te pune la încercare“: din nou despre adevărata liniște	152
57. Despre formarea emoțiilor.	153
58. Ce putem învăța de la Platon.	157
59. Despre bucuria filozofică	162
60. Despre „omul viu“ și „omul mort“.	167
61. Un exercițiu de imaginație: să trăim mereu de parcă aceasta ar fi ultima zi a vieții noastre.	168
62. Din nou despre timp	169

CARTEA A VII-A 171

63. Exercițiu de consolare	172
64. Un exercițiu de admirație	175
65. Un exercițiu de meditație cosmo-teologică.	176
66. Meditație pe tema virtuții	181
67. Despre puterea de a îndura	185
68. Să ne cultivăm grădina	186
69. O admonestare	187

CARTEA A VIII-A 189

70. Un exercițiu de meditație: să-ți iei moartea în stăpânire.	189
71. Exerciții de orientare morală	193
72. Despre cădere	198
73. Despre binele care nu se împarte	199
74. Despre iubirea care ne întărește sufletul.	201

CARTEA A IX-A	204
75. Scara virtuții	204
76. Există și „imbolduri bune“?	207
77. Un exercițiu al înțelegerii	210
78. Exerciții prin care să îndurăm durerea	215
79. Exerciții de cercetare a naturii	218
80. Despre eliberare.	223
 CARTEA A X-A	 224
81. Frăția umană	224
82. Despre puterea cuvintelor	229
83. Despre transparență sau cum trăim, de fapt, sub ochii altora	 231
 CĂRȚILE XI-XIII	 236
84. Despre cum să facem ca ideile citite să devină „ale noastre“ sau despre albine	 236
85. Arta modelării	242
86. Țesătura meditației	246
87. Exercițiul sărăciei și sărăcia dialecticii	248
88. Reforma „artelor liberale“	251
 CARTEA A XIV-A	 259
89. Pornind din nou la drum...	259
90. Despre natura formatoare a dificultăților.	264
91. Despre vicisitudini, moarte și renaștere la scara istoriei	 272
92. Rațiunea divină și monstruoasa natură umană	275
93. Ce înseamnă să trăiești îndeajuns sau despre „a muri înainte de vreme“	 280
 CARTEA A XV-A	 282
94. Filozofia „sfatului celui bun“	282
95. Principii, reguli de viață și acordul dintre vorbă și faptă.	288
 CARTEA A XVI-A	 296
96. O critică a celui care se plânge de loviturile sorții	296
97. Viciul și umbra	297
98. Sufletul mai puternic decât soarta	300
99. Ipocrizia durerii	301
100. Despre cărțile bune	306

CARTEA A XVII-A	307
101. Să ne ținem „la zi“ socotelile cu viața	308
102. Din nou despre „privirea de sus“	310
103. O glosă despre rău.	315
104. Despre modelarea necunoscutului din noi	316
105. Elementele de bază ale dietei morale	321
106. Corpul binelui	323
107. Din nou despre generozitate.	325
108. Despre învățare	326
109. Republica înțelepților.	331
CARTEA A XIX-A.	336
110. Cunoașterea răătăcită	336
111. Despre filozofia speculativă	339
112. Despre limitele învățării.	340
113. Speculația filozofică și imaginația poetică	341
114. Beția limbajului și decăderea moravurilor: minte în „modul imaginativ“ și în „modul moral“	344
115. Cuvintele care te dau de gol.	349
116. Despre teoriile filozofice folosite ca mască	351
117. Cum trebuie și cum nu trebuie să vorbim despre înțelepciune	352
CARTEA A XX-A	354
118. Ce este binele? Elementele unei definiții	354
119. A învăța să trăiești în acord cu natura (I): pasul reductiv	356
120. A învăța să trăiești în acord cu natura (II): cunoașterea prin analogie	358
121. A învăța să trăiești în acord cu natura (III): două „instincte“	359
122. Despre cei care nu trăiesc în acord cu natura	361
123. Din nou despre molipsire.	365
124. Ordinea universală și natura umanului	368
SCRISORILE PIERDUTE	373
În chip de încheiere: Scara virtuții	375
<i>Bibliografie</i>	381

Introducere

SCRISORILE LUI SENECA
ÎN TRE FILOZOFIE ȘI LITERATURĂ

Pentru a ajunge la inimile oamenilor, filozofia s-a înveșmântat adesea în hainele literaturii. A apelat la poveste, personaje și dialoguri, încercând să suprapună culorile imaginației peste arhitectura abstractă a rațiunii. Unii filozofi au construit apoi și teorii ale acestui amestec, vorbind despre filozofia făcută cu mijloacele fabulei. Alții au oferit doar modelul, lăsând cititorul să experimenteze, de unul singur, efectele transformatoare ale acestui mod de filozofare. *Scrisorile morale către Lucilius* au constituit, de-a lungul ultimelor două milenii, un astfel de model. Ele au fost citite, învățate pe dinafară și imitate de generații succesive de cititori pasionați. Anticii le-au iubit, medievalii s-au ghidat după ele, modernii și le-au stabilit drept model. Fie direct, fie prin imitațiile produse de-a lungul timpului, *Scrisorile* lui Seneca au influențat lumea în care trăim în moduri pe care memoria noastră culturală le-a uitat, dar pe care are nevoie să le redescopere.

Căci *Scrisorile morale către Lucilius* vorbesc despre marile teme care ne interesează pe toți: despre curaj, demnitate și prietenie, despre cum să rămâi liber într-o lume întunecată și primejdioasă, despre meseria de cetățean și datoria față de celălalt, despre frumusețea exercițiului de a gândi cu mintea ta, despre neliniștea în fața întâlnirii cu necunoscutul – sau zeul – din tine. Însă Seneca ne vorbește despre toate acestea folosind resursele unui mare autor dramatic. Să nu uităm că

tragediile sale – *Medeea*, *Hercule furios*, *Oedip*, *Agamemnon* – au modelat odinioară teatrul elisabetan. Asta înainte de a cădea într-un con de umbră care, de altfel, a acoperit, în secolul al XIX-lea, și scrierile morale ale lui Seneca. În epoca marilor sisteme filozofice, un gânditor iconoclast și antisistem care, pe deasupra, mai scrie și atât de bine nu putea să fie decât nepopular. Era prea multă literatură în *Dialogurile* lui Seneca, și prea multă filozofie introspectivă în teatrul său.

În secolul XX însă, o parte a filozofiei s-a întors către viață, artă, literatură. Redescoperirea lui Seneca s-a produs mai întâi în contextul „filozofiei ca mod de viață“. Dacă, urmându-l pe Pierre Hadot, vrem să vedem în filozofia antică colecții de exerciții spirituale, *Scrisorile morale către Lucilius* ne furnizează un exemplu perfect. Cele 124 de epistole conțin numeroase exerciții de disciplinare a emoțiilor, de exersare a atenției și concentrării, exerciții de meditație și introspecție, direcționare și educare a judecății și discernământului. Încă de pe la mijlocul veacului trecut, Ilsetraut Hadot propunea o lectură a *Scrisorilor* în cheia unui program de formare spirituală de tipul celui practicat sub îndrumarea unui confesor sau părinte spiritual.¹ Direcția aceasta de interpretare a devenit tot mai la modă în ultimii ani. Dar, în siajul popularității „filozofiei ca mod de viață“ și a „tehnicilor de construcție a sinelui“, tindem să pierdem din vedere tocmai caracteristica principală a *Scrisorilor* lui Seneca, și anume calitatea lor de operă deopotrivă literară și filozofică.

În interpretarea care urmează vă propun să luăm în serios hainele literare în care se îmbracă gândul filozofic al lui Seneca; să luăm în seamă povestea, personajele, situațiile dramatice, „spectacolul filozofiei“ care se desfășoară în acest

¹) Ilsetraut Hadot, *Seneca und die griechisch-römische Tradition der Seelenleitung*, Walter de Gruyter, Berlin, 1969; versiune în franceză, extinsă: *Sénèque: Direction spirituelle et pratique de la philosophie*, J. Vrin, Paris, 2014.

text. Vom trece împreună prin fiecare dintre cele 124 de scrisori care ne-au rămas de la Seneca, atenți la context, dar și la parcursul lor filozofic. Am să vă arăt că avem în față un drum trasat în chip destul de limpede, dacă ești atent la indicii; un scenariu inițiativ din care se constituie o disciplină ce vizează construcția morală a persoanei. Această disciplină nu e alta decât filozofia, în sensul ei socratic, original, cel al iubirii de înțelepciune. O iubire îndeajuns de mare încât să te țină mereu pe drumul căutării ei.

Text și context

Suntem în anul 65 al erei creștine. Doar că Seneca nu știe asta. El trăiește într-un timp al întunecării și neliniștii. Împăratul e nebun; o nebunie proverbială din care ne-au rămas multe anecdote, de la dorința lui Nero de a fi un mare poet și de a mișca mulțimile cu lira sa, o obsesie care-l făcea să adune garda pretoriană la teatru, obligându-i pe toți să-l aclame, până la marile spectacole de lumini în care politica imperiului se amesteca cu nebunia sângeroasă a celui care-și omora pe rând oponentii, fie că făceau sau nu parte din familie. Și, desigur, incendiul Romei, despre care zvonurile pretindeau că a fost provocat. Erau apoi nesfârșitele conspirații dezvăluite sau doar bănuite, încheiate mereu cu tortură, moarte, confiscarea averilor și incriminarea tuturor apropiaților. Corupție, nebunie și sânge. Cam ca în piesele dramaturgului Seneca, în care personajele își dau frâu pasiunilor și totul se încheie cu o hecatombă de cadavre.

Aceasta e atmosfera în care sunt scrise *Scrisorile*, deși nimic din seninătatea lor aparentă nu o mărturisește în mod direct. Cititorul atent trebuie însă să nu piardă din vedere contextul, așa cum facem ori de câte ori avem de-a face cu un text scris într-o epocă de tiranie și teroare. Nu se putea spune orice. Nu

se putea spune mare lucru, căci orice spuneai era interpretat numaidecât în cheie politică. Iată un motiv deloc neglijabil pentru „tăcerea“ *Scrisorilor*, greu databile și fără multe referințe la momentul în care au fost scrise. Doar câteva dintre scrisori oferă indicii asupra datei: într-una, Seneca pomenește sărbătoarea Saturnaliilor; e iarna anului 64 sau 65. În alta se vorbește despre incendiul care a distrus aproape complet înfloritoarea colonie romană Lugdunum (Lyonul de azi); era în vara anului 65, iar cu câteva luni mai devreme arsese și o bună parte a Romei. Cititorul avizat va fi atent la acest detaliu, întrebându-se dacă nu cumva avem de-a face cu aluzii politice subversive. Există și piste false în țesătura literară a scrisorilor, de pildă relatări de călătorie scrise la timpul prezent, pe care trebuie să le luăm *cum grano salis*, căci în anii 64–65 Seneca n-ar fi putut călători liber prin Italia. Era semi-proscris. În anul 62 făcuse în sfârșit pasul decisiv al vieții sale: se retrăsese din anturajul tiranului, căruia îi oferise „la schimb“ marea sa avere. Oferta fusese refuzată, căci Nero confisca oricum averile celor pe care-i acuza de trădare. Retragerea de la curte echivala cu primul pas spre o astfel de acuzație. Așa încât *Scrisorile* sunt scrise sub presiunea timpului, de un om care își așteaptă condamnarea la moarte.¹ Condamnare care avea să vină în primăvara anului 66, când filozoful și

¹) Există, în mare, două teorii cu privire la datarea acestui text: o „cronologie lungă“ și una „scurtă“. Conform celei dintâi, Seneca a scris *Scrisorile* în ceva mai mult de trei ani, începând din anul 62, când încearcă să se retragă din viața publică și de la curtea lui Nero, și până în primăvara anului 65, când i se ordonă să se sinucidă. Potrivit celei de-a doua teorii, scrisorile sunt scrise, în esență, pe parcursul unui singur an, 64, cel în care Seneca, retras definitiv din viața publică, devenit inamicul tiranului care-i persecută familia și îi ucide rudele, prietenii și aliații, așteaptă sentința finală. Cele două teorii sunt examinate în Aldo Setaioli, „*Epistulae morales*“, în Gregor Damschen, Andreas Heil (eds.), *Brill's Companion to Seneca, Philosopher and Dramatist*, Brill, Leiden, 2014, pp. 191–192.

autorul dramatic, fost consilier imperial, fost administrator al imperiului, fost profesor de retorică și sfătuitor personal al lui Nero, este obligat să se sinucidă. Nu știm dacă textul *Scrisorilor* era încheiat în momentul în care Seneca se lasă de scris și își pune în scenă propria moarte – una dintre cele mai dramatic-teatrale din istoria filozofiei. Știm însă că față de ce ne-a rămas, 124 de epistole organizate în 20 de cărți, Antichitatea mai cunoștea câteva. Avem așadar de-a face cu un text fragmentar din mai multe puncte de vedere: pentru că autorul l-a lăsat fără încheiere, pentru că o parte din cărți s-au pierdut și, în sfârșit, pentru că unele scrisori sunt transcrise parțial sau cu greșeli. Toate aceste lacune au dat mult de furcă cititorilor din toate timpurile și au ridicat numeroase semne de întrebare pentru cei care s-au aventurat să formuleze o interpretare.

Proiectul filozofic

În aceiași ani dramatici ai retragerii sale, Seneca nu scrie numai *Scrisorile*, ci și un alt text fundamental pentru modernitatea filozofică, la fel de greu de caracterizat în câteva cuvinte. *Naturales quaestiones* sunt dedicate aceluiași Lucilius, personajul central al *Scrisorilor*. Sub aparența unui tratat despre natura sublunară se ascunde, de fapt, un fel de dialog, greu de reconstituit pentru că al doilea personaj este nenumit și intervine adesea indirect într-un text pe care generații succesive de copişti medievali par să-l fi înțeles anevoie, transcriindu-l cu greșeli.¹ Ce au în comun cele șapte cărți de „chestiuni fizice“

¹) Există numeroase dispute cu privire la structura și ordinea cărților acestui pseudo-tratat alcătuit, în principiu, din șapte cărți de lungimi și structuri foarte diferite. Pentru o discuție, vezi Gareth D. Williams, *The Cosmic Viewpoint: A Study of Seneca's Natural Questions*, Oxford University Press, New York, 2012.

este tema implicațiilor morale, metafizice și teologice ale cercetării naturii. Mai simplu spus, Seneca ne învață în paginile acestui straniu dialog cum să folosim „fizica“ pentru a ne vindeca de frica de moarte.

Începând cu Renașterea, există o tradiție interpretativă care pune împreună aceste două scrieri, aparent foarte diferite între ele, *Scrisorile către Lucilius* și *Naturales quaestiones*.¹ Ele par să alcătuiască un parcurs pedagogic în care Lucilius – un personaj despre care tot ce știm provine de aici – este îndrumat de-a lungul unei construcții morale care începe cu disciplina eticii și continuă cu contemplarea naturii. În aceste două scrieri târzii, Seneca se referă uneori la un al treilea text, tratatul său de filozofie morală. Nu știm dacă a fost scris și s-a pierdut, ca atâtea alte mari opere filozofice ale Antichității. Dar putem să presupunem că, față de acest tratat, atât *Scrisorile*, cât și *Naturales quaestiones* ar constitui texte introductive. În fapt, tradiția interpretativă de care aminteam face din *Scrisorile către Lucilius* un text de introducere în filozofie, poate chiar unul de popularizare și vulgarizare a filozofiei stoice, o poartă de intrare pe tărâmul ideilor și o primă treaptă către reflecția sistematică.

În cazul lui Seneca însă, lucrurile sunt greu de așezat într-un sistem. Vorbim despre cineva care nu crede în valoarea filozofiei sistematice, mai ales atunci când se pune problema învățării. *Scrisorile* sunt pline de diatribe la adresa logicii (dialecticii) stoice, dar și a filozofiei de sistem în genere. Dacă ne uităm la ce a mai scris Seneca, nu putem să nu observăm că a experimentat multe genuri: dialogul, epistola către un prieten și scrisoarea de consolare, teatrul. De parcă era, mereu, în căutarea unei forme mai adecvate, una care să ajungă mai bine la public – ori poate la un public mai larg? Seneca rescia la nesfârșit – și nu doar filozofia, ci și propria viață. Sau cel

¹) Așa sunt prezentate cele două în marea ediție a *Operele complete* ale lui Seneca publicată de Justus Lipsius în 1605.

puțin – dacă e să credem ce spune istoricul roman Tacit – punerea în scenă a unei morți spectaculoase. Primind sentința de condamnare la moarte, Seneca își pune în scenă nu una, ci trei sinucideri. Încearcă mai întâi să-și taie venele, însă rănilor pe care și le provoacă nu sângerează suficient. Bea cucută, dar aceasta nu-și face efectul. În cele din urmă este sufocat într-o baie fierbinte, într-un mod pe care-l veți găsi descris (profetic?) în scrisoarea 70. Tacit afirmă – și mulți dintre interpreții lui Seneca îl cred – că Seneca scrie și dictează filozofie în timpul acestei lungi și cumplite sinucideri. Și se referă la ultimele gânduri ale filozofului ca fiind „deja cunoscute publicului“, ceea ce a stârnit adesea frustrarea generațiilor de cititori și interpreți ai operei senecane, rămasă atât de fragmentară și de incompletă.¹

Pe de altă parte, așa cum cititorul *Scrisorilor către Lucilius* sesizează imediat, Seneca este un maestru al cultivării fragmentarului. Ele se termină adesea ca un episod palpitant dintr-un serial: cu „va urma“. Și acest lucru nu e întâmplător. Seneca este, cred, în mod esențial un antidogmatic: pentru el, filozofia este reflecție vie, mereu angajată, mereu pe drum. Mai mult, așa cum vom vedea, el este un adept al „textului viu“; cărțile, spune Seneca, ne pot vorbi în mod direct, ne pot deveni prieteni. A citi este o acțiune formatoare, o acțiune în care cititorul este implicat integral, ca persoană, cu tot ceea ce este și tot ceea ce știe. Textul viu este „digerat“ și transformat până devine „al meu“. În același timp însă, cititorul se transformă și el, așa cum cel care digereă hrana, prefăcându-se în carne și sânge, crește și se maturizează.

¹) În „Viața lui Seneca“ cu care Justus Lipsius deschide ediția *Operele*, episodul morții este povestit cu accentul pe aceste scrieri pierdute și pe „nesăbuința“ lui Tacit, care a omis să le menționeze, când aceste „cântece de lebadă“ ar fi putut fi tot ceea ce avem mai prețios de la un autor care – susține Lipsius – și-a dovedit pe tot parcursul vieții adeziunea la filozofie.

A experimenta cu genurile literare și filozofice înseamnă, în orizontul acestor metafore, a imagina feluri diferite de hrană spirituală; unele cât mai apropiate de mințile și inimile cititorilor potențiali. Dar marea întrebare este, desigur: de ce tocmai genul epistolar?¹

Un nou gen literar

Scrisorile lui Seneca nu seamănă, de fapt, cu nimic: nici cu scrisorile lui Epicur, Cicero sau Platon, nici cu dialogurile celui din urmă, nici cu lecțiile lui Aristotel. Remarcabile din punct de vedere stilistic, ele nu sunt pur aforistice, și cu atât mai puțin demonstrații riguroase sau construcții dialectice. Multe au în spate un scenariu complex: încep în cheie personală, cu o poveste, o amintire, o anecdotă – o introducere literară care are rolul de a ilustra sau a particulariza o temă sau o întrebare filozofică. Așa ajungem să vorbim despre libertate, prietenie, viață și moarte. Nu la modul generic, ci în legătură cu boala sau moartea unui prieten, eșecul unei călătorii, dispariția unui oraș sau posibilitatea retragerii într-o viață departe de ochii lumii. Temele mari ale filozofiei sunt îmbrăcate în haina aparent simplă a reflecției cotidiene, sunt îmblânzite și puse să evolueze pe scena literaturii. Seneca este un mare creator de scenarii teatrale, astfel încât *Scrisorile* abundă în situații și personaje, oglinzi și jocuri de măști. Și,

¹) În ultimii ani, mulți autori au ajuns să accepte un punct de vedere formulat deja în 1605 de Justus Lipsius, și anume că *Scrisorile către Lucilius* sunt o creație literară. Una în care Seneca explorează și transformă genul epistolar, adaptându-se, în același timp, convențiilor acestuia. Pentru o discuție, vezi Miriam Griffin, *Seneca: A Philosopher in Politics*, ed. a II-a, Clarendon Press, Oxford, 1992; Brad Inwood, „The Importance of Form in Seneca’s Philosophical Letters“, în Ruth Morello, A.D. Morrison (eds.), *Ancient Letters: Classical & Late Antique Epistolography*, Oxford University Press, New York, 2007, pp. 133–148.

ca pe scenă, în spectacolul filozofiei nimic nu e ce pare a fi la prima vedere.

Nu e deci de mirare că *Scrisorile* au fost citite foarte diferit de la o epocă la alta. Unii au văzut în ele lecții de etică sau o introducere în filozofie; alții le-au admirat caracterul literar sau finețea paideică; istoricii au crezut că găsesc în ele detalii biografice sau prețioase referințe la opere literare și filozofice pierdute; profesorii le-au predat la cursuri de filozofie și literatură sau de istoria filozofiei... ca să nu mai vorbim de faptul că, timp de secole, ele au făcut parte din parcursul educațional ca exemplu de strălucire stilistică (și subiecte grele de examen la latină) sau, mai rău, ca rezervor de cuvinte înțelepte și „precepte de viață“. Și poate de aceea ne aflăm în situația paradoxală în care, deși concurează la titlul de cel mai citit dintre textele antice, *Scrisorile* nu au, până azi, un comentariu filozofic complet. Nici măcar Justus Lipsius, cel care și-a petrecut câteva decenii traducând și editând operele lui Seneca, nu a ajuns să scrie o interpretare a *Scrisorilor*, ci doar o mică introducere în subiectul fiecăreia. Lipsius a inaugurat astfel un gen interpretativ: cel care prefațează scrisorile cu un mic rezumat sau cu un titlu dat pentru a ghida cititorul. Preluând acest obicei, voi încerca să propun și eu un titlu pentru fiecare scrisoare. Iar interpretarea pe care v-o ofer va merge puțin mai departe decât rezumatele lui Lipsius sau Thomas Lodge, dar va rămâne la fel de lipsită de pretenții. Căci, până la urmă, Seneca trebuie citit și înțeles pe cont propriu. Este și motivul pentru care am încercat să reduc referințele și notele de subsol la minimum. Acesta nu este un text academic, ci un ghid de lectură. Aproape că aș putea spune un ghid de călătorie. Vă invit să navigăm împreună pe apele strălucitoare ale acestui text clasic, dar greu de clasat, un text care împletește într-un mod fermecător literatura cu filozofia. Pentru a putea face asta însă, va trebui să lăsăm în urmă țărnișurile

cunoscute și să ne eliberăm de o serie de prejudecăți. Despre ele va fi vorba în continuare.

Prejudecăți și capcane

Una dintre cele mai răspândite prejudecăți este aceea că pentru a citi ai nevoie de răgaz. Că lectura nu e posibilă oricum și oricând. Și totuși există cărți al căror conținut ți se dezvăluie exact în momentele în care nu (mai) ai timp. *Scrisorile* lui Seneca sunt o astfel de carte. Una care a fost citită adesea în marile momente de cumpănă ale vieții: pe patul de suferință, înaintea unei bătălii decisive, în așteptarea unei sentințe sau chiar în drum spre eșafod.

Căutând în biblioteci ediții ale *Scrisorilor*, am dat peste o foarte frumoasă ediție de *Opere* apărută în 1795 sau, după cum precizează pagina de gardă, „anul III de la Revoluție”¹. În al doilea dintre cele șase volume, într-o notă a editorului, găsim un neașteptat argument cu privire la actualitatea *Scrisorilor* într-un timp în care „Robespierre și complicii săi acoperiseră Franța cu eșafode, în care ghilotina făcea să cadă mii de capete în mijlocul orașelor noastre, când îmi vedeam prietenii ajunși pe mâna călăilor, iar numele meu se afla pe

¹) *Œuvres de Sénèque le Philosophe, traduites en François par La Grange; avec des Notes de Critique, d'Histoire et de Littérature. Précédées d'un Essai sur les regnes de Claude et de Néron, et sur les Mœurs et les Écrits de Sénèque, pour servir d'Introduction à la lecture de ses Ouvrages*, J.J. Smits, Paris, An III de la République [1795]. Este vorba despre ediția a II-a a *Opereilor* lui Seneca traduse de abatele La Grange și editate de Jacques-André Naigeon, cu note ale Baronului d'Holbach și cu un lung eseu despre viața și opera lui Seneca semnat de Denis Diderot. Prima ediție apare în 1778–1779. Ediția „revoluționară” este pe jumătate anonimată: numele lui d'Holbach și cel al lui Naigeon nu mai apar, rămân doar numele traducătorului (mort încă de la apariția primei ediții) și cel al filozofului Diderot.